

ДИНАМІКА КОЛЕКТИВНОЇ ТРАВМИ В КОНТЕКСТІ ТРАНСГЕНЕРАЦІЙНИХ ЗВ'ЯЗКІВ У СІМЕЙНІЙ СИСТЕМІ

Королович Оксана

Територія розвитку та освіти Оксани Королович,
м. Київ, Україна

info.korolovych@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8055-1424>

Метою статті є виявлення основних теоретичних положень проблеми трансгенераційної передачі колективної травми у сімейній системі.

Методи. У дослідженні застосовано методи аналізу та систематизації психологічних знань, висловлювань, ідей щодо динаміки трансгенераційної травми; методи аналізу базових категорій і понять феномену міжпоколінної передачі травми в сімейній системі.

Результати. Визначено зміст колективної травми, її проявів та наслідків. Виявлено, що психічна травма, отримана великою групою людей внаслідок соціальної, техногенної чи екологічної катастрофи або злочинних дій політичних чи інших соціальних суб'єктів. Прояви колективної травми у індивідуальній психіці є різноманітними, найчастішим є розвиток симптомів посттравматичного стресового розладу. Механізмами та умовами колективної та індивідуальної травматизації є масштабність події, відчуття її несправедливості, нездатність протистояти її впливу через брак психологічних та соціальних ресурсів, неможливість емоційного її відреагування. Ті ж самі механізми запускають процес виникнення сімейної травми через її травмованих членів.

Висновки. Визначено основні ознаки наявності трансгенераційної травми та її впливу у сімейній системі: фантомні прояви (події, що нав'язливо повторюються без серйозної причини у декількох поколіннях); повторювані у декількох поколіннях симптоми соматичного, психосоматичного чи невротичного розладу, не пов'язаного з генетикою чи медично підтвердженими хворобами (фобії, психогенне безпліддя, тощо); вибіркова амнезія щодо травмуючої події; формування сімейних міфів, які фіксують спотворене стереотипне самосприйняття; порушення розподілу ролей у сім'ї; порушення здатність до адекватного сприйняття себе та оточуючих людей у сімейній системі, конфліктно-негативна ідентичність; сімейна комунікація розвивається за трьома основними сценаріями, що відтворюють травму: емоційне дистанціювання, тривожне злиття, деструктивні конфлікти.

Ключові слова: психічна травма, колективна травма, трансгенераційна

передача, сімейна система, сімейний сценарій, сімейні міфи.

Oksana Korolovich. Collective trauma dynamics in the context of transgeneration connections in the family system.

Purpose of the article is to reveal the main theoretical positions of the problem of transgenerational transmission of collective trauma in the family system.

Methods. The research uses methods of analysis and systematization of psychological knowledge, statements, and ideas regarding the transgenerational trauma dynamics; analysis methods of basic categories and concepts of the intergenerational trauma transmission in the family system phenomenon.

Results. The content of collective trauma, its manifestations and consequences are determined. It was found that the mental trauma received by a large group of people as a result of a social, man-made or ecological disaster or criminal actions of political or other social subjects. Manifestations of collective trauma in the individual psyche are diverse, the most common is the development of symptoms of post-traumatic stress disorder. The mechanisms and conditions of collective and individual traumatization are the scale of the event, the feeling of its injustice, the inability to resist its influence due to the lack of psychological and social resources, the impossibility of emotional reaction to it. The same mechanisms trigger the process of family trauma through its traumatized members.

Conclusions. The main signs of the presence of transgenerational trauma and its influence in the family system are identified: phantom manifestations (events that obsessively repeat themselves for no serious reason in several generations); symptoms of a somatic, psychosomatic or neurotic disorder, repeated in several generations, not related to genetics or medically confirmed diseases (phobias, psychogenic infertility, etc.); selective amnesia regarding a traumatic event; the formation of family myths that record a distorted stereotypical self-perception; violation of the distribution of roles in the family; violation of the ability to adequately perceive oneself and surrounding people in the family system, conflict-negative identity; family communication develops according to three main scenarios that reproduce the trauma: emotional distancing, anxious fusion, destructive conflicts.

Key words: mental trauma, collective trauma, transgenerational transmission, family system, family scenario, family myths.

Вступ. Наразі українці переживають колективну травму, пов'язану із російським вторгненням. Іншими тяжкими колективними травмами дослідники називають: геноцид, епідемії, терористичні акти, загибель політичних та культурних кумирів, техногенні та екологічні катастрофи, рабство, депортацію. Найсильнішими за своїм впливом на психологічний стан людей вважаються колективні травми, спричинені людиною.

Колективна травма не зникає сама по собі, вона є протяжною у

часі, виникає у великої кількості людей та передається нащадкам через механізми трансгенераційної передачі. Передаються як емоційні реакції (страх, безпорадність), так і неадаптивні моделі поведінки (Волков, 2023; Bezo & Maggi, 2015; Bürgin et al., 2022; Holman, 2020).

Вплив трансгенераційної травми проявляється в таких сферах особистості, як сфера Я, сфера стосунків, емоційна та когнітивна сфери (Volkan, 2001). Трансгенераційна травма має несвідому природу, об'єкт (наступні покоління) та механізми (власне трансгенераційна передача).

Дослідники вперше звернули увагу на колективні травми та їх передачу між поколіннями у 1970-х роках, коли психіатри спостерігали поведінкові проблеми, такі як низька самооцінка, кошмари, тривога та почуття провини у дітей батьків, які пережили Голокост (Kellermann, 2001). Аналогічні проблеми спостерігалися в дітей ветеранів В'єтнаму.

Фундаментальні наукові розвідки феномену трансгенераційної травми належать західному психоаналізу, зокрема представлені у роботах В. Bezo, I. Boszormenyi-Nagy, Y. Danieli, B. Engdahl, S. Fraiberg, D.B. Kampenhout, S. Maggi, A.A. Schützenberger, L. Szondi, V.D. Volkan та інші.

Перспектива розповсюдження та поглиблення колективної травми війни українців та її трансгенераційної передачі у наступні покоління вимагає ретельного вивчення цього психологічного феномену та вибудовування шляхів її подолання. **Метою** цього дослідження ми ставимо простежити динаміку колективної травми від індивідуальної свідомості до сімейної системи.

Методи та процедура дослідження. У дослідженні застосовано методи аналізу та систематизації психологічних знань, висловлювань, ідей щодо динаміки трансгенераційної травми; методи аналізу базових категорій і понять феномену міжпоколінної передачі травми в сімейній системі.

Обговорення результатів. Парадигма дослідження динаміки колективної травми у сімейній системі вимагає початкове визначення ключового поняття – психічної травми. Травмою у психологічних науках називають сукупність негативних явищ (соматичних, психічних, психологічних), джерелом яких постала якась екстремальна ситуація або подія, яка перевищувала захисну

ресурсність людини (або соціальної групи, наприклад сім'ї або нації) (Яковенко, 2018).

Не будь-яка подія може викликати травму і не в будь-якій людині (чи соціальній групі) травма може вчинити психічні зміни та закріпити їх. Головною умовою є масштабність (емоційно-психічна насиченість) цієї ситуації чи події. З іншого боку, те, що в одних людей (чи у соціальних групах) викликає травматизацію, для інших – лише додатковий стимул для дій та психологічного зростання. Тож зауважимо, що мова йде не тільки про саму подію, але й про психологічні ресурси, що витрачаються на її подолання і якщо їх виявляється недостатньо, виникає психічна травма та ті хворобливі зміни, що вона викликає (Kostruba, Fishchuk, 2023).

Найчастішим наслідком травми, що не була подоланою, є постратравматичний стресовий розлад (ПТСР), симптомами якого є репереживання, що повторюються (флешбекі), дисоціації (наприклад амнезія щодо травматичної події, повна або часткова), кошмари та порушення сну, віктимність, тощо (Турина, 2018). Від травмуючої події до виникнення стійкого ПТСР є відстань, що вибудовується за наступною логікою (рис.1):

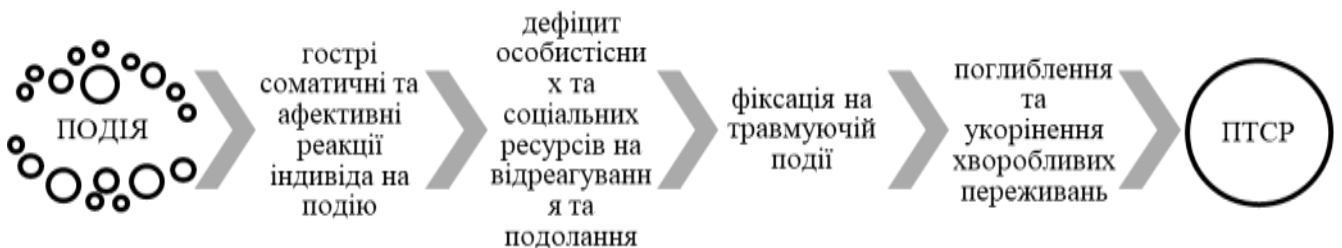

Рис.1. Динаміка виникнення постратравматичного стресового розладу

Динаміка, що представлена на рисунку вище, стосується індивідуального досвіду, тим часом виникає питання при яких умовах та яким чином травма людини стає травмою сімейної системи, крім того у нашому дослідженні мова йде не про індивідуальну травму, а про колективну (тобто групову). Тож визначимось зі змістом феномену колективної травми.

Колективна травма – це травма, що отримана великою кількістю людей (у тому числі цілою нацією або суспільством), її чинником можуть бути катастрофічні події, злочинні дії політичних чи соціальних суб'єктів. Основними відмінними рисами колективної травми є дві: по-перше, вона виникає у великій кількості людей, як у

безпосередніх учасників, так і навіть, у прямо не причетних до самої події або катастрофи, тобто колективна травма не обмежується у просторі; по-друге – колективна травма не обмежується у часі, вона може мати свій вплив не тільки на те покоління, яке її переживає, але й на наступні через історичну пам'ять та інші механізми закріплення (Горностай, 2018).

Колективна травма має декілька різновидів (історична, культурна, національна, інформаційна). Трансгенераційна травма також є одним з видів і одночасно механізмом передачі нащадкам усіх вище перелічених.

У масштабах української нації та суспільства таких травм можна назвати декілька основних:

- хрещення Русі - зміна символів природної язичницької віри, примусове втілення релігії;
- гніт татаро-монголів, поляків, австро-угорців, великоросів - порушення або зміна національної ідентичності;
- війни, революції, окупація іншими країнами;
- розкуркулювання;
- Голодомор (1932-1933, 1946-1948 років ХХ століття);
- масові переслідування та репресії;
- примусове переселення західних українців на Схід, та інші.

П. Горностай (2008) визначає феномен трансгенераційної травми як «травма, яка передається від першого покоління тих, хто пережив травмування, до другого і наступних поколінь нащадків через складні механізми посттравматичного стресового розладу».

Він також виділяє основні чинники травматизації та низку загальних характеристик колективної травми. Серед факторів визначається: масштабність події, рівень переживання несправедливості (ступеня невинності загиблих), нездатність протистояти дії трагедії (часто вимушена пасивність жертв) та нездатність емоційного відреагування трагедії (через, наприклад, заборону).

Основні характеристики колективної травми визначаються на двох рівнях – суспільному та індивідуальному (рис. 2):

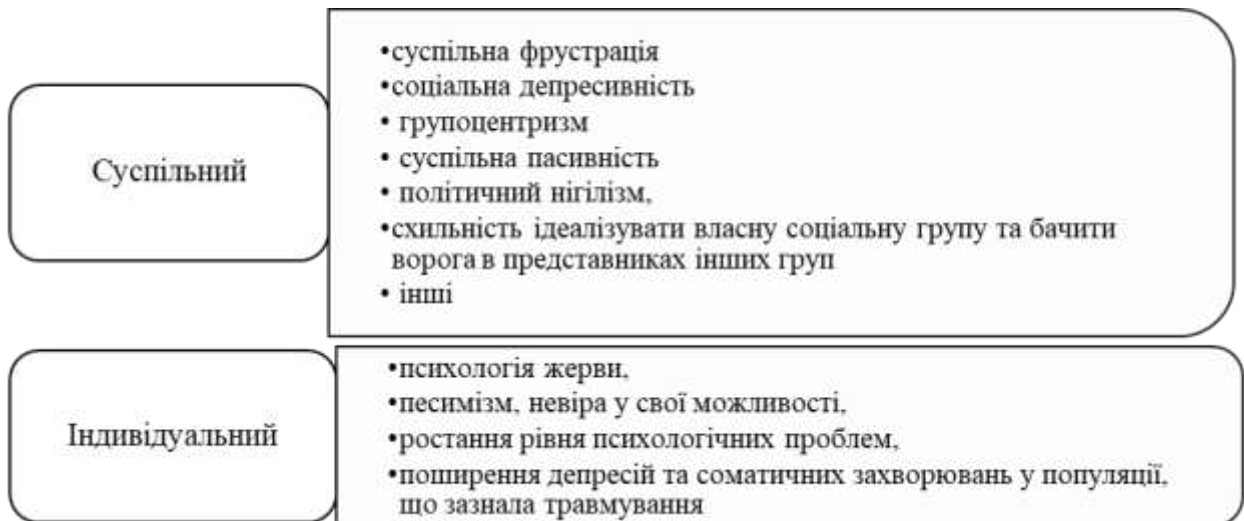

Рис. 2. Рівні виявлення колективної травми

Таким чином, колективна травма має свої чинники та характеристики, а також механізми передачі, як, наприклад, емоційне зараження (від одного члена групи до іншого) та міжпоколінна передача (від батьків до дітей та нащадків).

Слід також зазначити, що зв'язок між груповою травмою та її подальшою передачею сфокусований в індивідуальному полі, адже тільки у комунікації між людьми, де особистість є представником певної кількості великих та малих груп одночасно (нації, суспільства, професійного чи навчального колективу, сім'ї, найближчого кола друзів, тощо) можливими стають усі механізми травматизації та ретравматизації. Суспільство чи будь-яка інша велика група переживає трагедію. Ця трагедія має вплив на певну кількість (або на усіх) представників цієї групи. Сам вплив має широкий діапазон від суто психічної травми та її різноманітних проявів до включення захисних та адаптаційних ресурсів людей та викликає зміни у їх психічних властивостях, станах, переживаннях. І прямо чи опосередковано це викликає зміни у властивостях, станах та переживаннях, включає захисні та адаптаційні ресурси у менш великих групах людей (таких, наприклад, як сім'я).

Усі вище надані міркування відповідають основним тезам системного підходу. Сім'я – це жива, динамічна, самоорганізована система. Будь-яка система має зовнішнє середовище проживання, між системою та середовищем існує взаємовплив (Яковенко, 2018). Тобто і навколишнє впливає на сім'ю і сім'я впливає на навколишнє. Крім того існує вплив між однією системою та іншими (так сім'я може впливати на соціальну систему, соціальна система на політичну, політична на сімейну, соціальна на професійну, і далі до

нескінченності, включаючи обмін між сім'ями та мікросистемами, якою є людина). І також існує ще один закон систем, що вказує на те, що у системі процеси, які відбуваються з одним її елементом впливають на інші елементи цієї системи (Яковенко, 2018). Тобто якщо у сім'ї травмованою є один з членів, це має вплив і на інших членів родини. Тож спробуємо стосовно теми нашого дослідження простежити динаміку та трансгенераційну передачу колективної травми всередині сімейної системи.

Зауважимо, що стосовно будь-якої події у сім'ї як у системі існує взаємодія, емоційна та інформаційна (емоції це може більше інформація, ніж слова), вербальна та невербальна. П. Горностай (2008) вказував на те, що між членами родини транслуються також страхи, заборони, цінності, уявлення та стереотипи, родові сценарії та моделі поведінки (наприклад щодо протилежної статі, щодо поведінки у екстремальних ситуаціях, щодо грошей та заощаджень, тобто стосовно усього на світі), сімейні міфи і таємниці. Я. Данієлі вказує також на те, що передається також стратегії виживання, що складають постравматичний адаптаційний стиль батьків, тобто не тільки сама травма, але й те, як пращури справлялися (або не справлялися) із травматичною подією (Danieli, Ed., 2015).

Будь-яка поведінка учасників сімейної системи – це є повідомлення. Фрейд писав, що люди не можуть зберігати ніяких таємниць: той, чий губи мовчать – вибовтує кінчиками пальців, видає себе усіма порами. Тож навіть якщо тема у сім'ї заборонена – вона все одно (і, навіть, саме через заперечення чи замовчування) впливає на її членів та нащадків: Ф. Dolto - французька психотерапевтка – писала, що все, про що мовчить одне покоління – наступне носить у своєму тілі (Dolto, 1985).

Так, практика системно-сімейних терапевтів у методі геносоціограми А. Schützenberger, знаходить зв'язки між Голодомором 1932-1933 року та психогенним безпліддям жінок нинішнього покоління або випадками розвитку булімічного розладу (Schützenberger, 1998). Про останнє у своїх дослідженнях згадують В. Горбунова та В. Климчук (Горбунова, Климчук, 2021). Також використання геносоціограми для дослідження родинних життєвих ролей особистості детально описала Г.Б. Гандзілевська у своїх наукових працях (Гандзілевська, 2015).

За даними Абрамс відмова матері від дитини в ранньому віці

впливає на емоційний стан і життєвий світ нащадків щонайменше до третього покоління (Abrams, 1999). А скільки у звичайних сім'ях замовчується про ранні дитячі смерті чи аборти, родичів що сиділи у тюрмі або перебували у таборах у радянські часи, про небажаних родичів (наприклад, самовбивць або вбивць) тощо. І усі ці феномени через інтерсуб'єкту взаємодію членів сім'ї (часто невербальну) та трансгенераційну передачу травми нащадкам знаходять своє відображення у представників нашого покоління.

Л. Сонді писав про те, що родові несвідомі впливає долю людини через спадковий характер закріплених форм поведінки. У генотипі, психіка немовля вже має набір пристосувальних реакцій, які свого часу забезпечували виживання його предків. У родовому несвідомому спадковість проявляється у образі пращура, який є чинником усіх, часто також несвідомих, виборів людини і певним чинном обумовлює її долю (Szondi, 2004).

У низці соціально-психологічних і клінічних досліджень було показано, що діти та онуки учасників екстремальних подій (наприклад, жертв Голокосту або Голодомору) мали прояви психічної травми і навіть посттравматичного стресового розладу так, ніби вони брали безпосередню участь у тих драматичних подіях (Горбунова & Климчук, 2021; Маслюк, 2010; Kampenhout, 2008, Walkerdine, Olsvold & Rudberg, 2013, Danieli & Engdahl, 2018; Zasiékina et al., 2021).

За допомогою різних терапевтичних методів, що тим чи іншим чином стосуються біографії людини та сім'ї, зокрема це метод сімейних розстановок, геносоціограми (Schützenberger, 1998), системних ритуалів (Kampenhout, 2008), долеаналіз (Szondi, 2004) та інші, було виявлено декілька основних ознак наявності трансгенераційної травми та її впливу:

- мають місце так звані фантомні прояви - якісь події нав'язливо повторюються без серйозної причини у декількох поколіннях (Schützenberger, 1998): наприклад, фізичні каліцтва та нещасні випадки, розлучення, розриви відносин, самоушкодження. При цьому здатність усвідомлювати та контролювати ці процеси у членів сім'ї або відсутня, або виявляється суттєво зниженою;

- у сім'ї з травмою може повторюватися симптом якогось соматичного, психосоматичного чи невротичного розладу, не пов'язаного з генетикою чи медично підтвердженими хворобами: фобії, психогенне безпліддя, тощо;

- при міжпоколінній передачі травми має місце вибіркова амнезія того, що хоч якось належить до події, що травмувала. Мовчазне горе накладає заборону на вираження та обговорення хворобливих переживань та афектів (Schützenberger, 1998). Масоване витіснення травматичних переживань викликає стійкі емоційні порушення у формі депресії, тривоги та агресії. Заборона висловлення негативних почуттів, своєю чергою, запускає процеси соматизації. Будь-яке наближення до болючої теми викликає різке підвищення тривоги та включає стрімку дію захисту. У результаті формується категорична німа заборона на все, що може розбудити травматичні переживання (насамперед у першому та другому поколінні), тож сім'я охороняє таємницю, яка об'єднує її членів за принципом кругової поруки, але при цьому вона переживається окремими членами сім'ї, насамперед дітьми, як емоційне насильство, що призводить до відтворення травми та її подальшої передачі.

- іншим породженням замовчування та дії захисних механізмів є формування сімейних міфів, які фіксують спотворене стереотипне самосприйняття: «Ми сильні», «У нашій сім'ї ніхто ніколи не розлучався...», та інші. Вони надають сили і компенсують втрачену самоповагу, але позбавляють здатності реалістично оцінювати себе і те, що відбувається.

- Утруднюється нормальний розподіл ролей (зобов'язань та очікувань) у сім'ї, натомість мають місце перевернені конструкції: жінки беруть на себе функції глави сім'ї, чоловіки стають залежними, а діти перетворюються на батьків своїх батьків (парентифікація). Іншим проявом рольового неузгодженості стає розігрування стереотипної взаємодії: жертва – переслідувач – рятувальник (герой) – миротворець. Таким чином, можна констатувати, що у травмованих членів сім'ї порушується здатність до адекватного сприйняття себе та оточуючих людей, формується конфліктно-негативна ідентичність. Травмовані батьки, які перебувають у стані депресії, агресії чи замороженого афекту, сприймаються дітьми як нелюблячі, в дітей виникає відчуття провини за страждання дорослих, тож сімейна комунікація розвивається за трьома основними сценаріями, що відтворюють травму: емоційне дистанціювання, тривожне злиття, деструктивні конфлікти.

Таким чином, трансгенераційна травма має місце там і тоді, де деякі екстремальні події викликають такі кардинальні зміни в житті,

що колишнє звичне нормальне функціонування сім'ї як системи утруднюється або стає неможливим. Якщо стресова подія проходить, а хворобливі зміни в системі сімейних відносин зберігаються, то говорять про непережиту травму та негативний вплив минулого на сімейне сьогодення. По суті, це конструкція, що забезпечує трансгенераційний травматичний зв'язок у сімейній системі.

Незалежно від джерела стресу, деякі сім'ї провалюються в травму і транслюють її наступним поколінням, а інші успішно адаптуються.

Узагальнюючі теоретичні та емпіричні дослідження проблеми трансгенераційної передачі, можна виділити наступні чинники переходу колективної травми у індивідуальну, а потім у сімейну:

1) трагедія трапляється несподівано, має масовий характер і викликає пікові переживання;

2) ця подія зачіпає всіх членів родини та найважливіші сфери життя сім'ї, загрожує її базовим цінностям, її цілісності чи безпеці;

3) сім'ї не вистачає внутрішніх ресурсів - члени сім'ї позбавлені можливості хоч якось вплинути на те, що відбувається, і відчують повне безсилля, при цьому вони не можуть отримати адекватної допомоги ззовні;

4) життя сім'ї кардинально змінюється на гірший бік, при цьому члени сім'ї не мають можливості (або/і здібності) відкрито обговорити і висловити горе, навпаки, подія цілеспрямовано перетворюється на небезпечну тему та таємницю, що розділяється.

В результаті описаних вище процесів формується специфічний сімейний травматичний комплекс, який передається з одного покоління до іншого. Він включає індивідуальну травму прабабків, але не зводиться до неї. Травмований дорослий член сім'ї може запустити негативну сімейну динаміку, наприклад, через систему подвійних повідомлень, при умові, що сімейна система не має ресурсів для її переробки.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

Колективна травма – це травматичний психологічний досвід, який є спільним для цілих груп людей та глибоко впливає на кожного члена групи, тому стає частиною культурної ідентичності. Основними механізмами цього процесу є масштабність події, відчуття її несправедливості, нездатність протистояти її впливу, неможливість емоційного її відреагування. Саме ці механізми запускають розвиток

постравматичного розладу у окремої людини та у сімейній динаміці. Через трансгенераційну передачу неопрацьована та невідреагована травма передається наступним поколінням та закріплюється у сім'ї у вигляді травматичного комплексу.

Основними способами опрацювання впливу колективної травми на сімейну систему є система психотерапевтичних методів, таких як, наприклад геносоціограма, яка надає можливість глибинного аналізу сімейних сценаріїв, інтеркомунікацій, виявлення прихованих прихильностей, ідентичностей, що призвели до закріплення колективної травми у сімейній системі.

Перспективи подальших досліджень ми вбачаємо у емпіричному підтвердженні наших теоретичних міркувань.

Література

1. Волков, К. (2023). Травматичний досвід: історична експлікація вивчення в психології. *Психологічні перспективи*, (41), 55–73. <https://doi.org/10.29038/2227-1376-2023-41-vol>
2. Гандзілевська, Г.Б. (2015). Використання геносоціограми для дослідження родинних життєвих ролей особистості. *Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Серія : Психологія*, 1. 69-78
3. Горбунова, В. & Климчук, В., (2021). Психологічні наслідки Голодомору в Україні. *Історична правда*. <https://www.istpravda.com.ua/articles/2021/03/24/159203/>
4. Горностай, П.П. (2018). Колективна травма як проблема соціальної та політичної психології. *Проблеми політичної психології*, 7. 54-68. <https://doi.org/10.33120/popp-Vol21-Year2018-5>
5. Горностай, П.П. (2008). Групповые психологические феномены в семейной психотерапии. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. Вип. 21(24). 23-35.
6. Данієлі, Я, Майдан, І. (2022). *Травматична спадщина поколінь*. <https://uk.e-medjournal.com/index.php/psp/article/view/409>
7. Маслюк, А.М. (2010). Різновиди депривуючих чинників подій голодоморів в Україні першої половини ХХ століття. *Наукові записки Інституту психології імені Г.С. Костюка АПН України*, № 38, 238-246. <https://core.ac.uk/download/pdf/19905988.pdf>
8. Туриніна, О. Л. (2017). *Психологія травмуючих ситуацій*. Київ: ДП "Видавничий дім "Персонал".
9. Яковенко, О. (2018). Системний підхід у сімейному консультиванні. *Психологія та психосоціальні інтервенції*, 1, 62–67. <https://doi.org/10.18523/2617-2348.2018.62-67>
10. Abrams M. S. (1999). Intergenerational transmission of trauma: recent contributions from the literature of family systems approaches to treatment. *American journal of psychotherapy*, 53(2), 225–231. <https://doi.org/10.1176/appi.psychotherapy.1999.53.2.225>
11. Bezo, B. & Maggi, S. (2015). The Intergenerational Impact of the Holodomor Genocide on Gender Roles, Expectations and Performance: *The Ukrainian Experience*. <https://www.jscimedcentral.com/Psychiatry/psychiatry-3-1030.pdf>
12. Boszormenyi-Nagy, Ivan & L. Framo, James (1985). *Intensive Family Therapy: Theoretical And Practical Aspects*. Routledge; 1st edition
13. Bürgin, D., Anagnostopoulos, D., the Board and Policy Division of ESCAP. et al. (2022). Impact of war and forced displacement on children's mental health—multilevel, needs-

oriented, and trauma-informed approaches. *Eur Child Adolesc Psychiatry* 31, 845–853 <https://doi.org/10.1007/s00787-022-01974-z>

14. Dolto, F. (1985). *La Cause des enfants*, Paris, éd. Robert Laffont.

15. Danieli, Y. & Engdahl, B. (2018). Multigenerational legacies of trauma. In C. Nemeroff and C. Marmar C. (Eds.) *Post-Traumatic Stress Disorder*. New York, NY; Oxford University Press, 497-512. <https://doi.org/10.1093/med/9780190259440.003.0027>

16. Danieli, Y., Norris, F., Paisner, V., Engdahl, B. & Richter, J. (2015). The Danieli inventory of multigenerational legacies of trauma, part I: Survivors' posttrauma adaptational styles in their children's eyes. *Journal of Psychiatric Research*, 68, 167-175. <https://doi.org/10.1016/j.jpsychires.2015.06.011>

17. Fraiberg, S., Adelson, E., & Shapiro, V. (1975). Ghosts in the nursery. A psychoanalytic approach to the problems of impaired infant-mother relationships. *Journal of the American Academy of Child Psychiatry*, 14(3), 387–421. [https://doi.org/10.1016/s0002-7138\(09\)61442-4](https://doi.org/10.1016/s0002-7138(09)61442-4)

18. Holman, E. A., Garfin, D. R., Lubens, P., & Silver, R. C. (2020). Media Exposure to Collective Trauma, Mental Health, and Functioning: Does It Matter What You See. *Clinical Psychological Science*, 8(1), 111–124. <https://doi.org/10.1177/2167702619858300>

19. Kampenhou, D.B. (2008). *The Tears of the Ancestors: Victims and Perpetrators in the Tribal Soul*. Zeig, Tucker, and Theisen, Incorporated.

20. Kostruba, N., Fishchuk, O. (2023). Media Religiosity and War Coping Strategies of Young People in Ukraine. *J Relig Health* 62, 465–478. <https://doi.org/10.1007/s10943-022-01663-w>

21. Schützenberger, A. A. (1998). *The Ancestor Syndrome: Transgenerational Psychotherapy and the Hidden Links in the Family Tree*. New York. Psychology Press. <http://dx.doi.org/10.9791/ajpanz.1999.11>

22. Szondi, L (2004). *Schiksaalanalyse*. Basel : Schwabe Verlag.

23. Volkan, V. D. (2001). Transgenerational Transmissions and Chosen Traumas: An Aspect of Large-Group Identity. *Group Analysis*, 34(1), 79–97. <https://doi.org/10.1177/05333160122077730>

24. Walkerdine, V., Olsvold, A. & Rudberg, M. (2013). Researching Embodiment and Intergenerational Trauma using the work of Davoine and Gaudilliere: History walked in the door. *Subjectivity* 6, 272–297. <https://doi.org/10.1057/sub.2013.8>

25. Zasiakina, L., Leshem, B., Hordovska, T. ., Leshem, N., & Pat-Horenczyk, R. (2021). Forgotten Stories of Women: Intergenerational Transmission of Trauma of Holodomor and Holocaust Survivors' Offspring. *East European Journal of Psycholinguistics*, 8(1). <https://doi.org/10.29038/eejpl.2021.8.1.zas>

References

1. Volkov, K. (2023). Travmatychnyi dosvid: istorychna eksplikatsiia vyvchennia v psykholohii [Traumatic experience: a historical explanation of psychological studies]. *Psykhologichni perspektyvy – Psychological Prospects Journal*, (41), 55–73. <https://doi.org/10.29038/2227-1376-2023-41-vol> [in Ukrainian].

2. Handzilevska, H.B. (2015). Vykorystannia henosotsiogramy dlia doslidzhennia rodynnykh zhyttievkykh rolii osobystosti [The use of the genosociogram for the study of family life roles of the individual]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia". Seriiia : Psykhologhiia – Scientific notes of the National University "Ostroh Academy". Series: Psychology*, 1, 69-78 [in Ukrainian].

3. Horbunova, V. & Klymchuk V. (2021). Psykhologichni naslidky Holodomoru v Ukraini [Psychological consequences of the Holodomor in Ukraine]. *Istorychna pravda – Historical truth*. <https://www.istpravda.com.ua/articles/2021/03/24/159203/> [in Ukrainian].

4. Hornostai, P.P. (2018). Kolektyvna travma yak problema sotsialnoi ta politychnoi psykholohii [Collective trauma as a problem of social and political psychology]. *Problemy politychnoi psykholohii – Problems of political psychology*, 7, 54-68. <https://doi.org/10.33120/popp-Vol21-Year2018-5> [in Ukrainian].
5. Hornostai, P.P. (2008). Hrupnovye psykholohycheskye fenomeny v semeinoy psykhoterapyi [Group psychological phenomena in family psychotherapy]. *Naukovi studii iz sotsialnoi ta politychnoi psykholohii – Scientific studies in social and political psychology*, 21(24), 23-35. [in Ukrainian].
6. Danieli, Ya, Maidan, I. (2022). *Travmatychna spadshchyna pokolin [The traumatic legacy of generations]*. <https://uk.e-medjournal.com/index.php/psp/article/view/409> [in Ukrainian].
7. Masliuk, A.M. (2010). Riznovydy depriyvuiuchykh chynnykiv podii holodomoriv v Ukraini pershoi polovyny XX stolittia [Types of depriving factors of famine events in Ukraine in the first half of the 20th century]. *Naukovi zapysky Instytutu psykholohii imeni H.S. Kostiuka APN Ukrainy – Scientific notes of the Institute of Psychology named after H.S. Bone of the APN of Ukraine*, 38, 238-246. <https://core.ac.uk/download/pdf/19905988.pdf> [in Ukrainian].
8. Turykina, O. L. (2017). *Psykholohiia travmuiuchykh sytuatsii [Psychology of traumatic situations]*. Kyiv: DP “Vydavnychi dim “Personal”.[in Ukrainian].
9. Iakovenko, O. (2018). Systemnyi pidkhid u simeinomu konsultuvanni [A systematic approach in family counseling]. *Psykholohiia ta psykosotsialni interventsii – Psychology and psychosocial interventions*, 1, 62–67. [in Ukrainian].
10. Abrams M. S. (1999). Intergenerational transmission of trauma: recent contributions from the literature of family systems approaches to treatment. *American journal of psychotherapy*, 53(2), 225–231. <https://doi.org/10.1176/appi.psychotherapy.1999.53.2.225>
11. Bezo, B. & Maggi, S. (2015). The Intergenerational Impact of the Holodomor Genocide on Gender Roles, Expectations and Performance: *The Ukrainian Experience*. <https://www.jscimedcentral.com/Psychiatry/psychiatry-3-1030.pdf>
12. Boszormenyi-Nagy, Ivan & L. Framo, James (1985). *Intensive Family Therapy: Theoretical And Practical Aspects*. Routledge; 1st edition
13. Bürgin, D., Anagnostopoulos, D., the Board and Policy Division of ESCAP. et al. (2022). Impact of war and forced displacement on children’s mental health—multilevel, needs-oriented, and trauma-informed approaches. *Eur Child Adolesc Psychiatry* 31, 845–853 <https://doi.org/10.1007/s00787-022-01974-z>
14. Dolto, F. (1985). *La Cause des enfants*, Paris, éd. Robert Laffont,.
15. Danieli, Y. & Engdahl, B. (2018). Multigenerational legacies of trauma. In C. Nemeroff and C. Marmar C. (Eds.) *Post-Traumatic Stress Disorder*. New York, NY; Oxford University Press, 497-512. <https://doi.org/10.1093/med/9780190259440.003.0027>
16. Danieli, Y., Norris, F., Paisner, V., Engdahl, B. & Richter, J. (2015). The Danieli inventory of multigenerational legacies of trauma, part I: Survivors' posttrauma adaptational styles in their children's eyes. *Journal of Psychiatric Research*, 68, 167-175. <https://doi.org/10.1016/j.jpsychires.2015.06.011>
17. Fraiberg, S., Adelson, E., & Shapiro, V. (1975). Ghosts in the nursery. A psychoanalytic approach to the problems of impaired infant-mother relationships. *Journal of the American Academy of Child Psychiatry*, 14(3), 387–421. [https://doi.org/10.1016/s0002-7138\(09\)61442-4](https://doi.org/10.1016/s0002-7138(09)61442-4)
18. Holman, E. A., Garfin, D. R., Lubens, P., & Silver, R. C. (2020). Media Exposure to Collective Trauma, Mental Health, and Functioning: Does It Matter What You See. *Clinical Psychological Science*, 8(1), 111–124. <https://doi.org/10.1177/2167702619858300>
19. Kampenhout, D.B. (2008). *The Tears of the Ancestors: Victims and Perpetrators in the Tribal Soul*. Zeig, Tucker, and Theisen, Incorporated.

20. Kostruba, N., Fishchuk, O. (2023). Media Religiosity and War Coping Strategies of Young People in Ukraine. *J Relig Health* 62, 465–478. <https://doi.org/10.1007/s10943-022-01663-w>
21. Schützenberger, A. A. (1998). *The Ancestor Syndrome: Transgenerational Psychotherapy and the Hidden Links in the Family Tree*. New York. Psychology Press. <http://dx.doi.org/10.9791/ajpanz.1999.11>
22. Szondi, L (2004). *Schiksaalanalyse*. Basel : Schwabe Verlag.
23. Volkan, V. D. (2001). Transgenerational Transmissions and Chosen Traumas: An Aspect of Large-Group Identity. *Group Analysis*, 34(1), 79–97. <https://doi.org/10.1177/05333160122077730>
24. Walkerdine, V., Olsvold, A. & Rudberg, M. (2013). Researching Embodiment and Intergenerational Trauma using the work of Davoine and Gaudilliere: History walked in the door. *Subjectivity* 6, 272–297. <https://doi.org/10.1057/sub.2013.8>
25. Zasiakina, L., Leshem, B., Hordovska, T. ., Leshem, N., & Pat-Horenczyk, R. (2021). Forgotten Stories of Women: Intergenerational Transmission of Trauma of Holodomor and Holocaust Survivors’ Offspring. *East European Journal of Psycholinguistics*, 8(1). <https://doi.org/10.29038/eejpl.2021.8.1.zas>

Received: 10.08.2023

Accepted: 25.08.2023